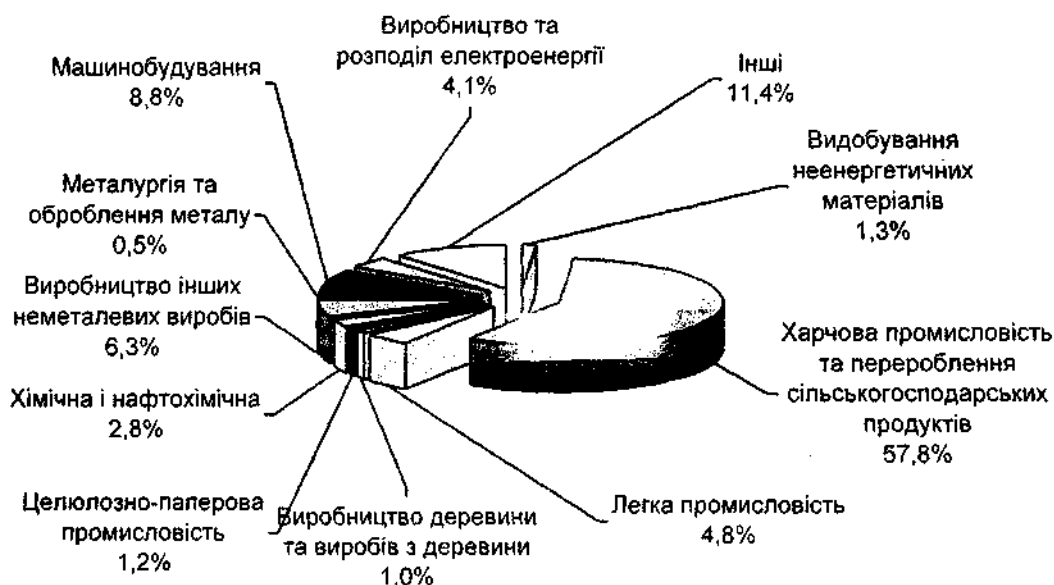

РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГАЛУЗІ

Важливим стратегічним напрямком розвитку економіки України, стабілізації виробництва і подальшого нарощування його обсягів, виходу на світовий ринок є забезпечення прискореного ефективного розвитку харчової промисловості. Ринок чітко визначив пріоритети діяльності підприємств галузі – максимальне задоволення потреб споживачів. Забезпечення потреб населення продуктами харчування на основі науково обґрунтованих норм споживання є однією з найважливіших сучасних проблем економіки. Її вирішення визначається передусім технічним і організаційно-економічним рівнем розвитку харчової промисловості. Окрім того, що дана галузь відіграє особливо важливу роль в процесі життєдіяльності людини, вона ще забезпечує швидкий обіг капіталу, значні валютні надходження, значні бюджетні надходження та впливає на формування експортного потенціалу.

Останнім часом опубліковано ряд праць, присвячених дослідженню проблем діяльності харчової промисловості [2; 3; 4]. Але, слід відмітити, що відсутні ґрунтовні дослідження інвестиційного процесу на підприємствах харчової промисловості Тернопільської області. Зазначимо, що у Програмі "Стратегія розвитку Тернопільської області", прийнятій Тернопільською обласною радою 11 січня 2002 року, розвиток харчової промисловості визнано стратегічним для області. Враховуючи важливість розвитку харчової промисловості як одного з стратегічних напрямків розвитку економіки України і Тернопільської області зокрема, дослідження питання, піднятого у даній статті, є актуальним. Ми ставимо за мету провести аналіз розвитку підприємств харчової промисловості України і Тернопільської області в трансформаційний період, виявити спільні і відмінні тенденції у розвитку підприємств цієї галузі в країні і області. Зроблений аналіз послужить базою для подальшої розробки пропозицій щодо формування ефективного інвестиційного процесу на підприємствах галузі, спрямованого на удосконалення виробництва та зростання його обсягів, підвищення ефективності, збільшення доходів підприємств і надходжень до бюджету.

Рис. 1. Виробництво продукції промисловості Тернопільської області за видами діяльності у 2002 р. (відсотків до загального обсягу)* промисловості – 16,2 %.

*Розроблено за даними Управління статистики в Тернопільській області

Функціонування підприємств харчової промисловості неминуче пов'язане з інвестиційною діяльністю. Необхідність інвестицій викликана, зокрема, необхідністю оновлення або заміни наявної матеріально-технічної бази виробництва, її удосконалення чи модернізації через зношення чи старіння обладнання, потребою в нарощуванні та введенні принципово нових виробничих потужностей у зв'язку зі збільшенням обсягів виробництва та освоєнням нових видів

діяльності. Вдале інвестування надає можливість вирішення економічних, технічних, технологічних, соціальних та екологічних проблем.

Щодо Тернопільської області, то у загальному випуску промислової продукції в області позиція харчової промисловості ще вагоміша, ніж по Україні – продукція галузі у 2002 році зайняла 56,1%, а за видом діяльності „харчова промисловість і перероблення сільськогосподарської продукції” – 57,8%.

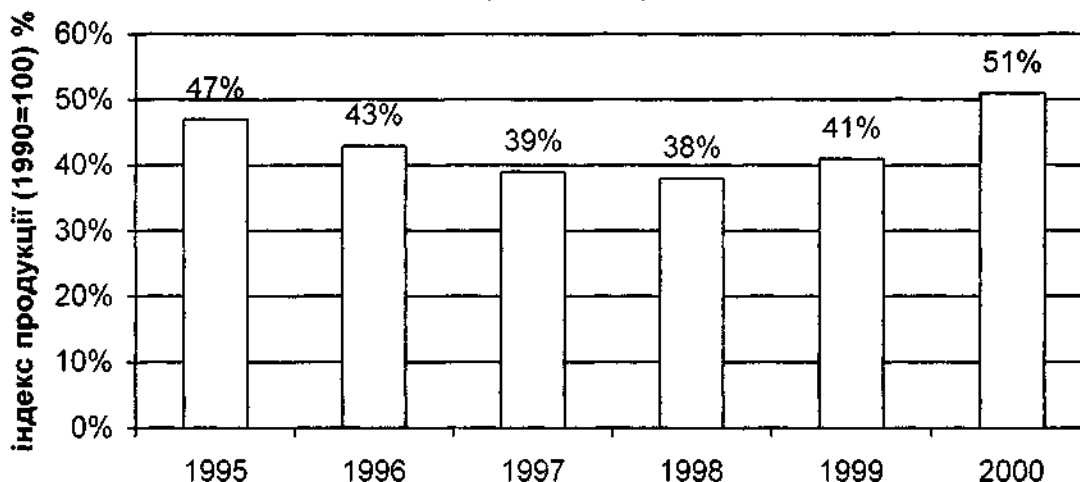
Про вагомий роль харчової галузі в економіці України свідчить її частка у випуску продукції промисловості. З 2000 року галузь займає друге місце за обсягом промислового виробництва після чорної металургії, залишаючи позаду машинобудування та металообробку і електроенергетику. А у 2002 році частка харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів склала 18,1 %. Зокрема, частка власне харчової промисловості – 16,2%

Перш ніж переходити до аналізу статистичних даних, зауважимо, що по 2000 рік включно ці дані формувалися згідно з Загальним класифікатором галузей народного господарства (ЗКГНГ). Згідно нього до складу харчової промисловості входили галузі: харчосмакова, м'ясна, молочна і рибна. Починаючи з 2001 року формування інформації здійснюється за Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД). Згідно неї у харчову промисловість тепер входять борошномельно-круп'яна і комбікормова галузі, окремо виділяється тютюнова промисловість, разом з якою харчова тепер включається у вид „Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів”.

Аналіз еволюційного розвитку харчової промисловості України дає можливість нам прослідкувати періоди спаду (до 1998 року) та росту (з 1999 року), про що свідчить динаміка індексів продукції цієї галузі промисловості.

Індекси продукції галузі в Україні за 2000 – 2002 рр., розроблені згідно нової класифікації (КВЕД), наведено в табл.1.

Рис. 2. Індекси продукції підприємств харчової промисловості за 1995 – 2000 рр. (1990 = 100)*

*Розроблено за даними Статистичного щорічника України за 2001 рік

Таблиця 1. Індекси продукції харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів*

	2000 до 1999	2001 до 2000	2002 до 2001* ¹
Вся промисловість	113,2	114,2	107,0
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарської продукції	123,0	118,2	108,4

*Джерело: Статистичний щорічник України за 2001 р.

*¹ Економіка України за 2002 рік // Урядовий кур'єр, № 13 від 23 січня 2003 року.

Аналіз даних рис. 2. і табл. 1. свідчить, що вже п'ятий рік поспіль галузь в Україні забезпечує істотний ріст виробництва. Причому чітко простежується перевищення темпів росту продукції галузі над ростом виробництва у промисловості. Причин цього можна виділити кілька. Тривалий час ціни на продовольчі товари в Україні зростали інтенсивніше, ніж на непродовольчі. Так, за винятком 1998 року, індекси цін виробників ряду крупних галузей

харчової промисловості постійно перевищували індекси цін промисловості. Поряд з тим фактом, що у вітчизняній харчовій промисловості робоча сила є дешевшою, ніж в інших галузях промисловості – питома вага затрат на оплату праці у виробничих затратах цієї галузі поступається перед її середньо промисловим рівнем – це створило передумови для розвитку в Україні саме харчової промисловості.

Зростання обсягів виробництва продукції харчової промисловості у 2002 році на 8,4 % порівняно з 2001 роком поряд з фактором росту цін виробників лише на 1% (за даними Держкомстату індекс цін виробників харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів у 2002 році склав 101,0 %) дає нам змогу зробити висновок, що це зростання в основному було забезпечено збільшенням фізичних обсягів виробництва. Значний приріст виробництва отримано у м'ясній промисловості (30%), переробленні овочів і фруктів (22,5%), виробництві напоїв (16,2%). Перевищено обсяги 2001 року у виробництві жирів (10%), круп та борошна (2,6%), кондитерській промисловості (1,3%). Водночас зменшився випуск хліба, хлібобулочних і макаронних виробів, маргаринової продукції, шампанського, дріжджів пекарських.

У Тернопільській області у 2002 році з 128 підприємств, які належали до даного виду діяльності, безпосередньо харчову промисловість представляли 125 підприємств, з них: м'ясну – 24; промислове перероблення овочів і фруктів – 10; молочну – 25; оброблення зерна, виробництво крохмалю – 11; виробництво готових кормів для тварин – 2; виробництво хліба і хлібобулочних виробів – 9; виробництво сухарів, печива, пирогів, тістечок з тривалим терміном зберігання – 1; виробництво цукру – 9; виробництво макаронних виробів – 2; виробництво напоїв – 30 (з них виробництво дистильованих алкогольних напоїв – 8; спирту – 10; вин – 1; пива – 2; солоду – 1; мінеральних вод та прохолоджувальних напоїв – 8). Тютюнову промисловість представляли 3 підприємства.

У 2002 році порівняно з 2001 роком в області на підприємствах харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів обсяг виробництва у зріс на 3,1 %. Так, за даними Управління статистики в Тернопільській області, збільшено виробництво м'яса, включаючи субпродукти I категорії на 58,1 %, продукції з незбираного молока в перерахунку на молоко – 44,6%, йогурту – 21,2 %, крупи – 10,1 %, кондитерських виробів – 4,9 %, безалкогольних напоїв – 6,8 % і 20 тис. дал. харчових концентратів – 57,5 %. Поряд з цим зменшено виробництво ковбасних виробів на 11,6 %, масла тваринного – 23,8 %, сирів жирних – 8,8 %, консервів – 8,8 %, цукру-піску – 31,4 %, борошна – 14,3 %, хліба і хлібобулочних виробів – 3,3 %, макаронних виробів – 64,1%, мінеральної води – 0,9 %.

Загальні обсяги виробництва і реалізації продукції підприємств харчової промисловості в Україні за останні роки характеризуються даними табл. 2. Більше як 90 % виробленої продукції харчової промисловості відвантажується споживачам. Переважна частина продукції в 2001 році (90,1 %) була реалізована за готівкові кошти (у 1999 році – 75,3 %). Отже, харчова промисловість з поміж усіх галузей має найбільш стабільне і гарантоване джерело готівкових надходжень.

Таблиця 2. Обсяги виробництва і реалізації продукції харчової промисловості*

	1999		2000		2001	
	промисло вість, всього	з неї харчова	промисло вість, всього	з неї харчова	промисл овість, всього	з неї харчова та перероблення с-г продуктів
Вироблено продукції, млн. грн.	107080	16301,2	144412,8	25066,0	155891,1	27795,2
з неї відвантажено замовнику, млн. грн.	98857,8	14728,6	132054,5	21964,0	153095,4	27660,7
%	92,3	90,4	91,4	87,6	98,2	99,5
розрахунки по бартеру, млн. грн.	3231,2	2928,9	22622,1	2626,3	12153,8	1702,7
%	32,7	19,9	17,1	12,0	7,9	6,2
готівкою, млн. грн.	48539,2	11090,6	91471,4	18462,2	120974,8	24925,1
%	49,1	75,3	69,2	84,1	79,0	90,1

*Розраховано за даними Держкомстату України

В останні роки відбулися значні зміни в експорті та імпорті продукції агропромислового комплексу і, зокрема, продукції харчової промисловості. Значно погіршилася структура

експортно-імпорتنих операцій продукцією АПК за 1996 – 2001 роки, що змістилася в бік її сировинної орієнтації. Так, нами розраховано, що якщо у 1996 році продукція харчової промисловості займала 46 % від експорту продукції АПК, то у 2001 році – 24,7 %. Хоч у 2001 році зросли експортні поставки харчової продукції, зокрема пива – в 2,5 рази, маргаринової продукції – в 2,4, какао, шоколаду – в 1,8, спирту, вина, води мінеральної, безалкогольних напоїв, оцту – в 1,6 рази, та, не зважаючи на збільшення обсягів експорту, його структура значних змін не зазнала. У 2002 році експорт продовольчих товарів перевищив 800 млн. дол. США, що забезпечило позитивне зовнішньоторговельне сальдо [1: 3].

Ринкові трансформаційні зміни, що супроводжувалися процесами роздержавлення, приватизації, виникнення нових організаційно-правових форм існування підприємств викликали значні інституційні перетворення харчової галузі. У 2001 році питома вага кількості державних підприємств у загальному числі підприємств харчової галузі вже становила 2,6 % проти 7,7 % у 1998 році. Значно зросла частка приватних підприємств – до 20 % проти 1,0 % у 1998 році. Підприємства колективної форми власності, хоч їх частка у загальній кількості підприємств суттєво зменшилася (з 91,1 % у 1998 році до 76,4 % у 2001 році), продовжують забезпечувати близько 90 % випуску продукції галузі.

У Тернопільській області питома вага кількості державних підприємств значно вища, ніж по Україні. У 2001 р. вона становила 18,3 % (проти 2,6 % по Україні), а у 2002 році – 14,8 %. Підприємства державної форми власності у 2002 році забезпечили 25,1 % випуску продукції галузі в області. Суттєву відмінність ситуації від тієї, що склалася і Україні, можна спостерігати у питомій вазі обсягу продукції підприємств колективної форми власності. У 2001 році вона склала 76,8 % проти 91,3 % по Україні, хоч питома вага кількості підприємств цієї форми власності в Тернопільській області (77,1 %) практично мало відрізняється від даних по Україні (76,4 %). У 2002 році ситуація ще більше погіршилася: питома вага підприємств колективної форми власності – 79,7 %, їх питома вага у випуску продукції – 73,3 %. Суттєву різницю можна спостерігати в діяльності акціонерних товариств. Якщо по Україні їх питома вага серед підприємств колективної форми власності складала 19,5 %, то у випуску – 67,0 %. В Тернопільській області ці показники у 2001 р. склали відповідно 33,6 % (що значно більше, ніж по Україні), 36,7 (суттєво менше, ніж по Україні). У 2002 році ці показники склали відповідно 28,9 % і 30,3 %.

Важливою характеристикою техніко-технологічного рівня галузі є рівень зношеності основних фондів. За дослідженнями Д.Ф. Кирсанова [2], по Україні за період з 1996 по 2000 рік для більшості підгалузей харчової промисловості максимальні значення показника зношеності основних фондів спостерігалися в 1998-1999 рр., зокрема, в харчосмаковій промисловості 45,0 %, м'ясо-молочній – 40,9 %, рибній – 61,5 %, борошно-круп'яній – 44,7 %, комбікормовій – 46,1 %. До числа галузей з високим коефіцієнтом зношеності основних фондів, який до того ж підвищується, відносяться цукрова (з 1996 до кінця 2000 року відбувся ріст показника з 48,5 до 53,4 %), крохмале-патокова (відповідно 45,5 % - 53,0 %), соляна (41,0 % - 50,8 %) та деяких інших. Якщо порівнювати інвестиції у відтворення основних фондів у середньорічному обчисленні за 1998-2000 рр., то у цукровій та соляній промисловості вони становили лише 1,3 % від вартості основних засобів виробництва, крохмале-патокової – 1,7 %, борошно-круп'яної 2,2 %, комбікормової – лише 0,6 %. Власна доходна база підприємств недостатня для проведення суттєвих інвестиційних ін'єкцій з метою „омолодження” основного капіталу.

Протилежна тенденція – зниження кількісного значення коефіцієнта зношеності основних засобів – спостерігалася для плодоовочевої підгалузі (без плодоовочевоконсервної), де показник зношеності знизився більше як на 30%, підприємств по виробництву тютюново-махоркових виробів – більше як на 16%, рибної – на 13,2 %, дріжджової – на 11,4 %, безалкогольної – на 7,4 %. Це є результатом інтенсифікації відтворювальних процесів.

Для виявлення особливостей відтворення основного капіталу підприємств харчової та переробної промисловості у Тернопільській області нами було розраховано ряд показників, які наведено в таблиці 4. Так, у 2001-2002 рр. у харчовій і переробній промисловості області спостерігалася розширене відтворення основного капіталу (на 4.5 % і 0.6 % до наявного на початок року). Ситуація у галузі очевидно є кращою, ніж у промисловості області загалом. Проте, якщо порівнювати темпи відтворення з ситуацією в Україні, де прирости у 2000 і 2001 рр. склали відповідно 7.1 % і 6.2 %, то можна спостерігати значне відставання. Причини такої розбіжності є різні. На нашу думку, тут слід врахувати той факт, що найбільш потужні виробники харчової промисловості, які, відповідно, мають кращі можливості фінансувати цей процес, зосереджені поза межами області. Як приклад, тут можна навести пивобезалкогольну і кондитерську промисловість. Іншою причиною вважаємо порівняно низьку інвестиційну привабливість області поряд з іншими регіонами України.

За даними таблиці 3 темпи оновлення основного капіталу галузі суттєво перевищують загально-промислові, що є індикатором її порівняної привабливості. Проте, вони занадто малі для забезпечення нормальних темпів відтворювального процесу. За оцінками вітчизняних фахівців, коефіцієнт оновлення повинен становити 12-15% щорічно для створення сучасної матеріально-технічної бази харчової і переробної промисловості [2 : 62].

Таблиця 3. Відтворення основного капіталу підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів у Тернопільській області*

Види діяльності	2000			2001			2002		
	введено	вибуло	приріст	введено	вибуло	Приріст	введено	вибуло	приріст
% до наявного на початок року									
Промисловість	4,4	4,9	-0,5	5,4	4,7	0,7	4,5	5,4	-0,9
Харчова та переробна	9,4	10,3	-0,9	11,2	6,7	4,5	12,7	12,1	0,6
коефіцієнт оновлення									
Промисловість	2,4			0,5			1,5		
Харчова та переробна	4,4			3,5			3,5		
коефіцієнт ліквідації									
Промисловість	0,9			0,8			1,7		
Харчова та переробна	1,1			0,5			3,0		
коефіцієнт зношення									
Промисловість	47,30			47,8			55,8		
Харчова та переробна	40,3			41,5			42,1		

*Розраховано за даними Статуправління в Тернопільській області

Коефіцієнти зношеності основних фондів харчової і переробної промисловості суттєво нижчі, ніж по промисловості загалом. Так, у 2002 році ці показники склали відповідно 42,1 і 55,8 %. Це дає нам підстави стверджувати, що харчова промисловість знаходиться в кращій ситуації. Отже, можна зробити висновок, що на тлі складної економічної ситуації в харчовій промисловості відтворювальні процеси проходили значно активніше, ніж у промисловості. Це можна пояснити незамінністю вироблюваної підприємствами харчової і переробної промисловості продукції та її великим попитом у населення. Швидка реалізація продуктів харчування дозволяє у короткі строки окупити понесені затрати, а частину прибутку та амортизаційні відрахування спрямувати на потреби модернізації діючого виробництва. Висока ліквідність продукції харчової і переробної промисловості є одним з найважливіших чинників її прискороного входження в ринкове середовище та привабливості для іноземних інвесторів.

Проте, негативним є те, що і в промисловості загалом, і в харчовій та переробній галузі спостерігається ріст коефіцієнта зношеності. За 2000-2002 рр. у промисловості він зріс на 8,5 % (з 47,3 % до 55,8 %), а у харчовій і переробній – на 1,8 % (з 40,3 % до 42,1 %). Це свідчить про надзвичайну складність і суперечливість економічної ситуації, про тяжкі пута, які гальмують прискороного позитивних зрушень. Серед них необхідно назвати недосконалість і незавершеність формування сучасної податкової бази та її фіскальний і пригноблюючий для виробництва характер, що спричинює відсутність необхідних умов для проведення техніко-технологічної модернізації за рахунок власних доходів; низьку забезпеченість кредитними ресурсами (особливо відсутність пільгових і довгострокових кредитів); відсутність на ряді підприємств ініціативного керівництва тощо. Ряд чинників, що зумовили ріст зношеності основних фондів, лежить, як правило, у площині власних проблем конкретного підприємства. Водночас, перспектива більшості підприємств цукрової, м'ясної, молочної та деяких інших галузей значною мірою залежить від розвитку сировинної бази, яка за 90-ті роки ХХ ст. скоротилася в 2-3 рази. За таких умов стабільність виробництва – це результат забезпечення підприємства необхідними засобами виробництва і оборотними коштами, ініціативності його керівництва щодо оперативного розв'язання проблем заготівлі сировини, постачання палива й інших енергетичних ресурсів, допоміжних матеріалів тощо.

Стан основних фондів підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарської продукції в Тернопільській області у 2002 році характеризують дані таблиці 4.

Спостерігається велика розбіжність у показниках зношеності основних фондів між різними виробництвами. На жаль, визначити, за рахунок яких саме видів діяльності і на скільки

Серія: Економіка

конкретно відбувся ріст коефіцієнта зношеності загалом по харчовій і переробній галузі, ми не мали змоги, оскільки необхідна інформація за попередні роки в Управлінні статистики в Тернопільській області в розрізі підвидів діяльності харчової і переробної галузей не групувалася. Проте, аналізуючи динаміку капітальних вкладень, можна зорієнтуватися, в яких напрямках діяльності відтворювальні процеси йшли більш інтенсивніше, а в яких були млявими.

Таблиця 4. Характеристика стану основних фондів підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів в Тернопільській області у 2002р.*

Види діяльності	Наявність основних фондів на кінець року,		Залишкова вартість на кінець року, тис. грн.	Коефіцієнт зношення, %
	тис. грн.	%		
Промисловість	2856286	-	1263512	55,8
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарської продукції	640783	100,0	370888	42,1
А. Харчова	620647	96,9	361614	41,7
м'ясна	58428	9,1	35085	39,95
промислове виробництво рибної продукції	6259	0,98	4282	31,6
промислове перероблення овочів і фруктів	31938	4,98	31528	1,28
виробництво жирів	156	0,02	144	7,7
молочна промисловість	55740	8,7	34543	38,0
оброблення зерна, виробництво крохмалю	92282	14,4	48376	47,6
виробництво готових кормів для тварин	28274	4,4	13179	53,4
виробництво інших харчових продуктів	174744	27,3	10775	42,3
виробництво напоїв	152537	23,8	93702	38,6
Б. Тютюнова промисловість	20136	3,1	9274	53,9

*Розраховано за даними Статуправління в Тернопільській області.

Так, нами виявлено, що за період з 1997 по 2002 рр. активно інвестиції здійснювались в плодоовочеву, лікєро-горілчану, пивоварну, безалкогольних напоїв підгалузі. У м'ясній і молочній промисловості спостерігалось до 1999 року зниження сум інвестицій в основний капітал (в порівняних цінах), а з 2000 року – ріст. Причому у 2002 році у основний капітал м'ясної промисловості інвестиції (в порівняних цінах) суттєво знизились (з 1859 тис. грн. у 2001 до 326 тис. грн. у 2002 році), а молочної – зросли (з 1409 тис. грн. у 2001 до 3763 тис. грн. у 2002 році). У рибній промисловості у 1999 і 2000 рр. відтворювальні процеси сповільнилися взагалі до нуля, у 2001 спостерігались незначні інвестиції (2 тис. грн.), а у 2002 році порівняно з 2001 інвестиції в основний капітал зросли у 5 разів. Отож, такі різні тенденції свідчать, що частина підприємств стикається з критичною ситуацією при відтворенні основного капіталу. Причини цього, як ми вже зазначали вище, є як зовнішні, так і внутрішні.

Отже, проведений нами аналіз розвитку харчової промисловості дає змогу зробити висновок, що на тлі складної економічної ситуації відтворювальні процеси в даній галузі проходили значно активніше, ніж у промисловості. Одним з найважливіших чинників її прискореного входження в ринкове середовище є висока ліквідність продукції, що дозволяє в короткі строки окупити понесені затрати, та привабливість для іноземних інвесторів. Гальмують прискорення інвестиційних процесів недосконалість і незавершеність формування сучасної податкової бази та її фіскальний і пригноблюючий для виробництва характер, що спричинює відсутність необхідних умов для проведення техніко-технологічної модернізації за рахунок власних доходів; низька забезпеченість кредитними ресурсами (особливо відсутність пільгових і довгострокових кредитів); розвиток сировинної бази; відсутність на ряді підприємств ініціативного керівництва, якості інвестиційного менеджменту. Частина підприємств взагалі стикається з критичною ситуацією при відтворенні основного капіталу.

Очевидно, що у наведеному вище переліку можна виділити проблеми макрорівня і мікрорівня. Для їх розв'язання необхідно як підвищувати якість інвестиційного менеджменту на підприємствах, так і розробляти і задіювати ефективні механізми і важелі державного

Наукові записки

регулювання інвестиційного процесу в галузі з огляду на її стратегічну важливість для області і країни.

Література

1. Жихарев Ю. Більше, кращої якості // Харчова і переробна промисловість, №3, 2003. – С. 2-3.
2. Крисанов Д. Ф. Економічні і екологічні проблеми розвитку промисловості України. – К.: Інститут економіки НАН України, 2002. – 247с.
3. Харчова промисловість України: стан та перспективи (стислий виклад) / За ред. акад. І.Р. Юхновського. – К.: ФАДА, ЛТД, 2001. – 32с.
4. Економіка підприємств харчової промисловості / за ред. А.О. Заїнчовського. – К.: Урожай, 1998. – 272с.

Анотація

У статті висвітлено окремі аспекти розвитку харчової промисловості України і Тернопільської області зокрема, пов'язані з реалізацією інвестиційного процесу на підприємствах галузі.

Annotation

The article is devoted to covering of some aspects of food industry in Ukraine and Ternopil region particularly, connectid with the realisation of investment process on the enterpricess of the bransh.

УДК 658.222